

17. Muller-Armack A. **Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik:** Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration. Freiburg im Breisgau, 1966.
18. Blum R. **Soziale Marktwirtschaft: Wirtschaftspolitik zwischen Neoliberalismus und Ordoliberalismus.** - Tübingen, 1969.
19. Erhard L. **Deutsche Wirtschaftspolitik: Der Weg der sozialen Marktwirtschaft.** Düsseldorf, 1962.
20. Erhard L. **Wohlstand für Alle. 8. Aufl. Düsseldorf.** Wien, 1964.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І.

УДК 314

Н. О. МАЗУР
О. О. КОБИЛОЧНА

ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Ідентифіковано основні поняття демографічної безпеки держави з огляду на можливості їх практичного застосування. Досліджено основні демографічні загрози для України.

The basic concepts of the state demographic security are identified with regard to the possibility of their practical application. The demographic threats for Ukraine are investigated.

Ключові слова: демографічна безпека, демографічні загрози, демографічна ситуація.

Демографічній ситуації в Україні вже понад двадцять років притаманна низка загрозливих тенденцій, пов'язаних зі скороченням чисельності населення, погіршенням таких його якісних характеристик, як здоров'я, кваліфікація, а також демографічним старінням, зростанням чисельності безповоротних емігрантів, відкладанням шлюбів і народження дітей, безшлюбним материнством та соціальним сирітством, що на сьогодні зумовлює актуальність чіткої ідентифікації

©Мазур Н. О. – к.е.н., доцент Національного університету водного господарства та природокористування;

©Кобилочна О. О. – студентка Національного університету водного господарства та природокористування

порівняно нового для вітчизняної науки поняття демографічної безпеки.

У вітчизняній науці поступово збільшується кількість досліджень в галузі демографічної безпеки, серед яких варто виокремити праці таких науковців, як О.Колмакова, Е.Лібанова, О.Перебейнос, Н.Рингач, І.Рой, В.Смачило, В.Стешенко, О.Хомин, І.Цвігун та ін., які присвячені теоретичному обґрунтуванню даного виду безпеки. В нашій державі також присутня спроба на законодавчому рівні регламентувати питання демографічної безпеки, однак проект Закону України від 15.10.2003 №4269 «Про демографічну безпеку України» так і залишився неприйнятим.

Поняття «демографічна безпека» порівняно нове у вітчизняній науці, у зв'язку з чим майже не розроблено єдиний понятійний апарат даного явища, хоча деякі методологічні підходи в останні роки визначені, зокрема, в нормативних актах та дослідженнях науковців, проте часто вони носять дискусійний характер.

Тому постає завдання ідентифікації основних понять, які б характеризували національну демографічну безпеку, з метою їх подальшого практичного застосування при формуванні системи заходів щодо покращення демографічної ситуації в державі.

Основна суперечність у трактуванні демографічної безпеки полягає в тому, що цей вид безпеки розглядається або автономно, або як «додаток» чи складова іншого виду безпеки. Досить наочним вважаємо виокремлення інструментального та ціннісного підходів до визначення даного поняття такими російськими науковцями, як А.Чмичало та А.Панарін [1]. Інструментальний підхід полягає в тому, що демографічні процеси оцінюються не самі по собі, а розглядаються лише як засіб, інструмент для досягнення інших недемографічних цілей та завдань. Тобто мова йде не про саму демографічну безпеку, а про інші види безпеки, що забезпечуються демографічними процесами: національну та соціально-економічну. Інструментальний підхід характерний і для доробок таких вітчизняних науковців, як Н.Рингач [2], О.Хомин [3], Л.Шахотько та Л.Анисов [4], І.Рой [5], а також задекларований в нормативних актах [6; 7]. Ціннісний підхід передбачає самоцінність демографічних процесів, існування

автономних демографічних цілей. Досягнення таких цілей розглядається як стратегічне завдання, їх відносять до головних суспільних пріоритетів, важливіших, ніж економічне процвітання, військова могутність. У цьому випадку демографічну безпеку розуміють як безпеку процесів, що відбуваються в самих демографічних підсистемах, які важливі самі по собі як самостійна мета (такого погляду дотримуються Г.Вітковська, С.Панарін [4] та О.Перебейнос [8]).

О.Колмакова, В.Смачило та М.Корпан [4] вважають, що гармонічна демографічна ситуація в країні буде сприяти її економічній та національній безпеці, і, навпаки, економічна, соціальна, військова, тощо безпека в державі зможуть стимулювати та забезпечити збалансований демографічний стан, тобто демографічна безпека та національна й економічна безпека держави взаємозалежні та взаємообумовлені. Кризовий стан в сфері демографії спричинятиме демографічну небезпеку і, відповідно, національну та економічну небезпеку; національна та економічна небезпека держави, яка може виражатися в небезпеці в сфері фінансів, енергетики, продуктової або військової сфері, також будуть негативно впливати на демографічний стан країни, тим самим обумовлюючи небезпеку в демографічній сфері. Тому, підтримуючи думку цих авторів, погоджуємось, що під *демографічною безпекою держави* доцільно розуміти таку демографічну ситуацію, за якої відбувається якісний та кількісний розвиток населення в цілому та кожної особистості окремо відповідно до пріоритетів національного розвитку та безпеки, а також завдяки якій посилюється національна та економічна безпека держави, що, в свою чергу, сприяє збалансованому та безпечному демографічному розвитку країни.

На даний момент існує лише проект Закону України «Про демографічну безпеку України» від 15.10.2003, який досі не прийнятий, проте в ньому чітко окреслений категорійний апарат досліджуваного поняття. Відповідно до проекту Закону України [7], *демографічна безпека* – складова частина національної безпеки, що визначає стан захищеності держави і суспільства від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її національних демографічних інтересів. *Метою* демографічної

безпеки задекларовано створення умов, достатніх для попередження і нейтралізації демографічних загроз. В свою чергу, *демографічні загрози* – демографічні явища і тенденції, соціально-економічні наслідки яких призводять до кількісних та якісних змін демографічних показників, що негативно впливає на стійкий розвиток України. Відповідно до того ж законопроекту основними демографічними загрозами є деградація інституту сім'ї, депопуляція, старіння населення, нерегульовані міграційні процеси. В Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 роки, а також в аналітичній записці «Україна 2020: демографічний та міграційний виміри безпеки» розглядається як окрема загроза не депопуляція, а стан здоров'я, рівень смертності, народжуваності та тривалості життя населення, а в Концепції – ще й міжрегіональна диференціація демографічної ситуації [9; 10].

Деградація інституту сім'ї (деформація шлюбно-сімейних відносин). Несприятлива демографічна ситуація, насамперед різке падіння народжуваності, пов'язана із загостренням проблем функціонування сімей як осередків відтворення населення, зниженням їх демографічного потенціалу. Це відбувається внаслідок посилення деформації шлюбно-сімейних процесів, що полягає в поширенні відкладання шлюбів і народження дітей, безшлюбного материнства та соціального сирітства (покинутих батьками дітей), зменшенні кількості і частки зареєстрованих шлюбів, підвищенні рівня розлучуваності та овдовіння, а також загостренні проблем матеріального утримання і виховання дітей батьками, самотності, несприятливого морально-психологічного мікроклімату в сім'ях, особливо молодих, багатодітних та неповних. Дітородна ситуація в даному випадку характеризується масовим поширенням бездітності та одинокості [10]. Сімейні відносини та сімейна життєдіяльність тісно вплетені у соціально-економічну реальність, стан інституту сім'ї є одним із найважливіших індикаторів демографічної, економічної та соціальної стабільності й добробуту.

Депопуляція – це процес систематичного скорочення абсолютної чисельності населення, основна причина якого – зниження народжуваності (процес оновлення населення шляхом появи нових життів) до вкрай низького рівня та

висока смертність (масовий демографічний процес припинення життя частини населення) [11, с. 10, 28, 69; 12, с. 147]. Вона є фундаментальним чинником загострення демографічної кризи в Україні. Сучасний рівень народжуваності в Україні, як і в більшості країн Європи, забезпечує лише половину того, що необхідно для простого відтворення населення, тобто для заміни покоління батьків тією ж чисельністю покоління дітей. Крім низької народжуваності для України характерним є високий рівень смертності населення, зокрема чоловіків працездатного віку (через надмірну смертність від хвороб системи кровообігу та внаслідок дії зовнішніх факторів) та дітей віком до одного року. Ці показники в Україні є одними з найвищих у Європі.

Поширеними є передчасна смертність (за критерієм Всесвітньої організації охорони здоров'я передчасною вважається смертність у віці до 65 років), а також надсмертність чоловіків (перевищення коефіцієнтів смертності чоловіків, порівняно з жінками), яку фахівці визначають і як один з чинників низької народжуваності. Щодо дитячої смертності, то вона є одним із найчутливіших індикаторів рівня соціально-економічного розвитку суспільства, доступності та якості медичної допомоги (в т.ч. рівня технічної оснащеності дитячих лікувально-профілактичних і родопомічних закладів), стану навколишнього середовища і т.п. Крім того, дане явище тісно пов'язане з проблемою репродуктивності населення, тому що на процеси дітонароджуваності напряму впливає стан здоров'я батьків.

Середня очікувана тривалість життя при народженні є загальновизнаним індикатором здоров'я населення і характеризує режим смертності, що склався у певному році для населення певної території. Україна посідає останні місця у рейтингу європейських країн, особливо за тривалістю життя чоловіків (відставання від середнього показника країн Європейського Союзу становить більше 11 років). Відмінності у тривалості життя українських громадян та громадян Європейського Союзу криються саме у масштабах передчасної смертності, яка скорочує життя чоловіків приблизно на 15, а жінок – на 7 років. За розрахунками фахівців ВООЗ, якби вдалося вилучити вплив передчасної смертності, очікувана

тривалість життя збільшилась б у групі країн постсоціалістичного табору, до якої належить Україна, в середньому на 10,6 років, тоді як для країн із розвинутою ринковою економікою – лише на 4,6 років [13, с. 142]. Даний показник характеризується значною диференціацією і в статевому розрізі: розрив між тривалістю життя чоловіків та жінок в Україні складає близько 10 років, в той час, як для більшості країн Європи – 4-5 років.

Старіння населення. Демографічне старіння становить процес зміни вікової структури населення, який проявляється в зростанні питомої ваги людей похилого віку. Найбільш часто за початок періоду старості приймають 60-й (65-й) рік життя людей [14, с. 6]. Демографічне старіння зафіксовано в Україні у середині XX століття – за період між переписами 1959 і 2001 років частка осіб у віці понад 60 років зросла майже вдвічі. У сучасних умовах особливостями процесу старіння є, зокрема, старіння виключно через зниження народжуваності, а не внаслідок підвищення тривалості життя в старших вікових групах, різка нерівномірність старіння за типами населених пунктів (в сільській місцевості рівень старіння значно вищий, що спричинено масовою міграцією молоді з села в місто).

Збільшення частки осіб пенсійного віку призводить до збільшення обсягів споживання суспільних ресурсів на соціальне забезпечення в старості. В умовах обмеженості таких ресурсів поширюється бідність та поглиблюється соціальна нерівність за віком. Бідність населення похилого віку зумовлює посилення тиску осіб пенсійного віку на ринок праці та додаткові матеріальні обов'язки працездатного населення. Зміни у співвідношенні поколінь впливають на відносини у сім'ї та суспільстві, зокрема, загострюють антагонізм між молоддю та особами похилого віку, платниками податків і пенсіонерами [10].

У демографічному аспекті поступове зростання питомої ваги людей похилого віку впливає на характер відтворення населення, погіршення статево-вікової структури, скорочення народжуваності; в економічному аспекті збільшення навантаження людьми похилого віку на працездатне населення, зменшення природного поповнення трудових ресурсів ставлять проблеми на шляху розвитку суспільного виробництва; у соціальному аспекті старіння викликає

необхідність додаткової турботи про старих людей, чисельність яких зростає дуже швидко, відбувається збільшення непродуктивних витрат суспільства на утримання й обслуговування пенсіонерів [14, с. 8].

Нерегульовані міграційні процеси – масові переміщення людей через кордони певних територій у зв'язку зі зміною місця проживання або регулярними поверненнями; на рівні держави – це загострення проблем, пов'язаних з міграцією, які стосуються як відпливу трудових мігрантів з України (у більшості своїй у продуктивному віці), так і припливу мігрантів переважно з країн третього світу [2].

За неофіційними даними, за кордоном проживають та працюють близько 10 мільйонів українців. Країнами-споживачами трудових ресурсів України є Росія, Польща, Німеччина, США, Португалія, Італія, Канада. Україна ж залишається привабливою для вихідців із менш розвинених держав Середньоазійського регіону та колишніх країн СНД: Молдови, Грузії, Узбекистану. Маргіналізація та асиміляція носіїв інших національностей негативно позначаються на збереженні та цілісності історичної української культури й традицій. Ще однією небезпекою можна вважати низьку якість трудових ресурсів, що прибувають, й часто їх нелегальне перебування на території України. Нелегали несуть дуже відмінні від європейських системи цінностей. Вони не розчиняються в етносі, який їх прийняв, натомість створюють замкнені етнічні угруповання, що стають джерелом злочинності, наркоманії й інших негативних явищ [15].

Міжрегіональна диференціація демографічної ситуації зумовлена комплексним впливом різноманітних природно-географічних, історичних, економічних, політичних факторів, зокрема таких, як різний ступінь розвитку господарської та соціальної інфраструктури, структура виробництва, рівень та якість життя населення, специфіка ринків праці, особливості способу життя сільського та міського населення, насамперед у мегаполісах, динаміка міграційних процесів, тенденції урбанізації, екологічна ситуація, культурно-історичні традиції тощо, що склалися в певному регіоні [10]. Дана диференціація проявляється в зростанні розривів в значеннях одних і тих самих показників в різних регіонах.

На основі дослідження існуючих наукових і методичних розробок в галузі демографічної безпеки та демографії загалом, підтримуємо думку науковців, які вважають, що демографічна безпека та національна й економічна безпека держави взаємозалежні та взаємообумовлені. З метою формування системи заходів посилення національної безпеки, їх доцільно розглядати в розрізі таких основних демографічних загроз, як деградація інституту сім'ї, депопуляція, старіння населення, нерегульовані міграційні процеси, які між собою тісно пов'язані та прямо чи опосередковано впливають одна на одну. Такий підхід дозволить також створити об'єктивну систему комплексного оцінювання демографічної безпеки держави з метою розробки заходів щодо покращення ситуації.

Бібліографія

1. Чмыхало А. Ю. **Социальная безопасность**: Учебное пособие. – Томск : Изд-во ТПУ, 2007. – 168 с.
2. Рингач Н. О. **Демографічні загрози національній безпеці України**. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalecurity.org>
3. Хомин О. Й. **Методика розрахунку демографічної безпеки** // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vetp/2010_29/10hoydbv.pdf.
4. Колмакова О. М., Смачило В. В., Корпан М. В. **Сутність демографічної безпеки країни**. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/15_130758.doc.
5. Рой І. В. **Обґрунтування основних якісних та кількісних показників демографічної безпеки України** // Соціопростір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. – 2011. – № 1(2). – С. 24–27.
6. **Методика розрахунку рівня економічної безпеки України**, затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007, № 60. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0060665-07>.
7. Закон України «**Про демографічну безпеку України**» (проект від 15.10.2003, № 4269). – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zwebp/webproc4_2?pid=&pf3516=4269&skl=5.
8. Перебейнос О. М. **Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект**. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/7/03.pdf>.

9. Аналітична записка «**Україна 2020: демографічні та міграційні виміри безпеки**». – К. : УПП, 2012.

10. **Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки.** – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/724-2004-%D1%80>.

11. Пальян З. О. **Демографічна статистика**: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К. : КНЕУ, 2003. – 132 с.

12. Підгорний А. З. **Демографічна статистика**: Навчальний посібник. – Одеса : ОДЕУ, 2010. – 165 с.

13. Рингач Н.О. **Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України** // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. проф. В. С. Загорського. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 14/15. – С. 140-146.

14. Статівка Н. В., Смаглюк А. А. **Демографічна складова економічної безпеки України.** – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/2/12.pdf>.

15. Шаповал А, Мартиненко Ю. **Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографічно-економічної кризи** // Віче. – 2010. – № 6. – С. 27-30.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С.О.

УДК 336(075.8)

А. М. МЕЛЬНИК

В. А. ДУМА

СУТНІСТЬ, ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ФІНАНСІВ

У статті розглянуто сутність фінансових ресурсів, визначено структуру фінансових ресурсів та тип фінансової стійкості Рівненської області. Надано пропозиції щодо вдосконалення формування та використання регіональних фінансів.

© Мельник А. М. - к.е.н., доцент Національного університету водного господарства і природокористування;

©Дума В. А. - аспірант Національного університету водного господарства і природокористування